

УДК 369.01:330.59

Горин В. П.

Тернопільський національний економічний університет

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті висвітлено теоретичні засади соціального страхування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. Зокрема, розкрито сутність та вказано на суспільне призначення соціального страхування, яке полягає у забезпеченні стабільності рівня добробуту громадян під час реалізації соціальних ризиків. Охарактеризовано проблеми організації системи соціального страхування в Україні, запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: соціальне страхування, суспільний добробут, соціальний ризик, фонди соціального страхування, адміністративні витрати.

Постановка проблеми. У ринковій економіці головними джерелами матеріального добробуту кожного індивіда виступають ефективна трудова діяльність, підприємницька ініціатива чи наявність власності. Однак існує чимало чинників, які можуть негативно позначитися на здатності людини самостійно забезпечувати собі матеріальний достаток упродовж усього життя. Через фізіологічні особливості людини можливості її організму працювати не безмежні та можуть утратитися під впливом різного роду негативних явищ (хвороба, нещасний випадок тощо), що неминуче веде до повного або часткового позбавлення індивіда наявних засобів до існування. Крім того, як зазначає О. Петрушка, далеко не кожен індивід здатний рівномірно розподілити зароблені кошти на весь період життя [1, с. 7], на перешкоді цьому постають як психологічні особливості людини (схильність до поточного споживання), так і відсутність необхідних знань та навичок фахового розпорядження заощадженими ресурсами. У зв'язку із цим важливим питанням соціальної політики держави є формування механізмів захисту майнових інтересів та соціальних прав громадян в умовах реалізації соціальних ризиків, що ведуть до втрати наявного рівня добробуту. Таким механізмом виступає соціальне страхування. З'явившись у відповідь на активізацію робітничого руху, в сучасних умовах воно стало невід'ємним елементом фінансових систем більшості країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теоретичного базису та організації соціального страхування доволі широко розглядається у науковій літературі та представлена науковими працями Н. Болотіної, М. Внукової, А. Гриненка, І. Гнибіденко, О. Кириленко, Л. Клівіденко, Е. Лібанової, О. Палій, В. Плиси, А. Сидорчука, М. Шавариної та ін. Серед останніх наукових публікацій із цієї тематики варто відзначити монографії колективу авторів за редакцією О. Кириленко та Б. Малиняка з питань пенсійного страхування [1]; І. Сторонянської та А. Вікнянської [2] з проблематики соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; дисертаційні роботи І. Серватинської [3], О. Петрушки [4] з теоретичних та прикладних аспектів функціонування системи соціального страхування та її окремих складників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий увагу, приділену науковцями дослідженню проблематики соціального страхування, питання впливу соціального страхування на рівень суспільного добробуту залишаються висвітленими недостатньо

грунтовно. Поряд із цим прогалини у проведенні реформ соціального страхування породжують нові вектори для проведення наукових пошуків із проблем теорії та практики його функціонування та розвитку.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних засад соціального страхування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту, а також висвітленні проблемних моментів в організації функціонування системи соціального страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне страхування є одним із найбільш складних і багатогранних соціально-економічних явищ сьогодення. Русійною силою його виникнення була необхідність вирішення проблеми матеріального забезпечення громадян у випадку втрати працездатності, адже, як писав видатний учений М. Туган-Барановський, «...усіяка втрата працездатності працівника позбавляє його заробітку і прирікає, за відсутності у нього заощаджень, на злидні». При цьому соціальне страхування, на переконання науковця, було покликане «послабити згубний вплив на заробіток працівника різного роду випадковостей» [5, с. 604]. У процесі еволюційного розвитку воно зазнало кардинальних змін, а його межі суттєво розширилися, охопивши практично всі притаманні людському буттю соціальні ризики. Розвиток соціального страхування, як пише М. Туган-Барановський, засвідчив, що держава пориває з наявними поглядами, що кожен сам відповідає за себе, і визнає новий принцип: право кожного індивіда на гідне існування та зобов'язання держави це право йому забезпечити [5, с. 608].

У сучасних умовах соціальне страхування виступає важливим складником механізму забезпечення суспільного добробуту, що вдало поєднує фундаментальні принципи побудови цивілізованого суспільства: особисту відповідальність людини за рівень власного матеріального благополуччя та колективну взаємодопомогу членів суспільства під час реалізації соціальних ризиків. Будучи державно-правовим механізмом захисту матеріальних інтересів людини від негативної дії соціальних ризиків, воно відіграє вагомий консолідуючий роль, сприяючи зміцненню громадянського суспільства. Охоплення соціальним страхуванням найширших верств населення, демократичний характер організації його функціонування, забезпечення прозорості грошових потоків і цільового використання коштів перетворюють його в могутній механізм консолідації суспільства [6, с. 30], узгодження інтересів усіх сторін соціального діалогу.

Соціальне страхування нерозривно пов'язане з поняттям соціального ризику. Воно є одним із базових у теорії соціального страхування і сформоване двома вихідними термінами: «соціальне» та «ризик». Ризик має суспільно-соціальний характер, оскільки визначається соціальними умовами і не залежить від окремої людини [7, с. 21]. Таким чином, середовищем виникнення ризику є суспільство, а сам він семантично може бути означений як небезпека порушення природного перебігу соціальних відносин. Зазвичай у наукових колах соціальні відносини отождоковують із поняттям суспільних відносин загалом. Провівши ґрунтовний аналіз базових категорій соціального порядку, В. Тропіна зводить сутність соціальних відносин до максимізації соціально позитивних явищ (можливість працювати, освіта, здоров'я, житлові умови) і мінімізації соціально негативних явищ (які ведуть до духовної та фізичної деградації індивіда), що в підсумку сприяє збереженню цілісності суспільства та забезпеченню його розвитку [8, с. 16]. Поділяючи цю наукову позицію, можемо стверджувати, що соціальний ризик – це небезпека зниження (втрати) наявного рівня добробуту під впливом певних обставин, а соціальне страхування – метод компенсації втрати цього добробуту у разі їх настання.

Однією з ключових ознак ризику є ймовірність настання ризикової події. На підставі її оцінювання відбувається формування розміру страхового тарифу. Специфіка ризику в соціальному страхуванні полягає у тому, що у випадку з пенсійним страхуванням така ймовірність становить 100%. Окрім того, у соціальному страхуванні розміри матеріального відшкодування визначаються не тільки обсягом сплачених страхових внесків, а й вимогами нормативно-правових актів щодо мінімальних соціальних стандартів і гарантій. Із погляду страхового бізнесу страхування ризиків, настання яких неможливо упередити, а розміри виплат чітко регульовані, є недоцільним. Водночас держава не може відмовитися від зобов'язань щодо матеріального забезпечення громадян у старості чи в інших випадках навіть за умови, коли сплачені ними страхові внески не покривають потреби в коштах на надання матеріального забезпечення на рівні законодавчо визначених норм. Це дає підстави говорити про соціальне страхування як про особливу форму фінансового забезпечення суспільного добробуту. У випадку із забезпеченням захисту матеріальних інтересів літніх людей соціальне страхування фактично виступає методом перерозподілу коштів у часі.

Суспільне призначення соціального страхування традиційно зводять до виконання двох завдань: гарантованого матеріального забезпечення осіб, які втратили працездатність або не мали її з тих чи інших причин; забезпечення відновлення і збереження працездатності економічно активного населення, у тому числі за рахунок профілактики, оздоровчих заходів, перепідготовки кадрів. Воно покликане не тільки компенсувати певний рівень матеріального добробуту індивіда, знижений через втрату працездатності, а й сприяти відновленню цієї працездатності, тобто здатності людини генерувати дохід для задоволення своїх потреб за рахунок власних трудових зусиль. Таким чином, соціальне страхування дає можливість гарантувати стабільність матеріального добробуту людини як за рахунок компенсації (часткової чи повної) втраченого доходу, так і за рахунок усунення самої причини такої втрати.

У соціальному страхуванні закладений також вагомий мотиваційно-виховний компонент, оскільки на відміну від соціального забезпечення воно передбачає певну залежність рівня матеріального забезпечення (і взагалі права на його отримання) та обсягів сплачених страхових внесків. Бажання забезпечити собі вищий рівень майбутніх соціальних виплат за рахунок збільшення обсягів сплачених страхових внесків мотивує людину до більш активної трудової діяльності, пошуку роботи з вищою оплатою праці, здобуття нових знань та навичок, турботи про власне здоров'я. Таким чином, соціальне страхування сприяє також інтелектуальному і духовно-культурному розвитку громадян, що є вагомою ознакою підвищення рівня суспільного добробуту.

У сучасних умовах система соціального страхування в Україні за своїм змістом не є страховою в класичному розумінні, зберігаючи ознаки соціального забезпечення. Причина цього полягає у неузгодженості розміру страхових внесків та рівня соціального та професійного ризику, параметрів взятих державою соціальних зобов'язань. Унаслідок цього впродовж останніх років у системі соціального страхування спостерігаються втрата фінансової автономії та зростання залежності від трансфертів із бюджетів різних рівнів. Специфіка функціонування системи соціального страхування в Україні зумовлюється ще й тим, що наявна в нашій державі структура населення з високою питомою вагою непрацездатних притаманна для країн із розвинутою економікою, тоді як економічні можливості держави подібні до потенціалу держав, які розвиваються. Внаслідок цього в сучасних умовах система соціального страхування практично неспроможна належним чином фінансувати обсяг соціальних зобов'язань, сформований на базі успадкованих із радянських часів стандартів соціального захисту.

У світовій практиці управлінськими структурами, відповідальними за акумуляцію, розподіл та використання страхових внесків, є зазвичай публічні позабюджетні соціальні фонди. У багатьох розвинутих державах існує практика функціонування єдиного страхового фонду, з якого здійснюється фінансування соціальних виплат та послуг за усіма видами соціального страхування. Головні причини цього – бажання сконцентрувати ресурси соціального страхування у «руках» єдиного розпорядника, а також економія адміністративних витрат. В Україні функціонування соціального страхування забезпечує система фондів соціального страхування, яка нині об'єднує Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування на випадок безробіття та Фонд соціального страхування, створений шляхом об'єднання фондів соціального страхування, які здійснювали державне регулювання матеріального забезпечення на випадок тимчасової втрати працездатності, а також нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання.

Консолідація фондів соціального страхування, зважаючи на наявність спільних ознак страхового ризику – втрати доходу через непрацездатність, – виглядає цілком обґрунтованою. Разом із тим таке об'єднання, яке мало бути здійснене з 1 січня 2015 р., у практичній площині постійно відкладається. Причиною цього є численні правові прорахунки, які ускладнюють процес інвентаризації та передачі майна від ліквідованих фондів до новостворюваної структури, не враховують структурні відмінності фондів тощо.

Незважаючи на це, у 2016 р. Міністерством юстиції було зареєстровано Статут Фонду соціального страхування, у зв'язку з чим Кабінетом Міністрів України були прийняті постанови про затвердження його бюджету на 2016 та 2017 рр. За відсутності Фонду соціального страхування як реально існуючої інституційної одиниці, параметри його бюджету були визначені як сумарний обсяг бюджетів двох фондів соціального страхування, які в рамках реформи заплановано ліквідувати. Внаслідок непродуманості та поспішності прийняття рішень під час реформування управління системою соціального страхування замість одного об'єднаного фонду було утворено третій фонд додатково до двох наявних. Це дає підстави очікувати, що головна мета реформи – зменшення адміністративних витрат – не тільки не буде досягнута, а й навпаки, – спостерігатиметься їхнє розширення. Поряд із цим має місце необґрунтоване ускладнення бюрократичних процедур акумуляції та розподілу фінансових ресурсів цих видів страхування, що формує сприятливе середовище для корупції.

Швидке нарощування адміністративних витрат є спільною проблемою для усіх фондів соціального страхування. Особливо високою питома вага витрат на управління є у соціальному страхуванні на випадок безробіття, що пояснюється тим, що поряд із здійсненням матеріальних виплат безробітним, значна частина коштів спрямовується на фінансування заходів щодо пошуку роботи, перенавчання чи підвищення рівня кваліфікації безробітних. Питання обґрунтованості фінансування адміністративних витрат за рахунок коштів від сплати страхових внесків є предметом дискусії серед науковців та практиків. Доволі поширена думка, що відшкодування управлінських витрат за рахунок страхових внесків порушує принцип взаємозв'язку між сплаченими коштами і страховими виплатами, а тому їх необхідно перенести на державний бюджет. На нашу думку, така пропозиція є слабо аргументованою. Процес страхування не може відбуватися сам по собі, проведення розрахунків страхових внесків, контроль над їхнім справлянням, урешті-решт, нарахування і виплата страхового відшкодування вимагають залучення трудових та інших ресурсів. Вважаємо, що покриття витрат, пов'язаних з організацією страхування, невіддільне від самого страхування, а тому їхнє фінансування за рахунок страхових внесків цілком природне. Однак питання ефективності цих витрат, їх складу та динаміки може бути предметом дискусії.

Зокрема, одним із головних аргументів на користь високої питомої ваги управлінських витрат у соціальному страхуванні на випадок безробіття є те, що Державною службою зайнятості України проводиться робота з ведення обліку безробітних, пошуку роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації тощо. Для підвищення ефективності функціонування системи соціального страхування на випадок безробіття в 2016 р. Державна служба зайнятості мала бути реорганізована у Національне агентство зайнятості зі зміною не тільки назви, а й підходів до вирішення проблеми безробіття. Реформою було передбачене переведення більшості послуг для безробітних у формат онлайн-сервісів, що мало суттєво скоротити строк пошуку роботи. Крім того, було передбачене впро-

вадження новацій для вирішення проблеми працевлаштування молоді, серед яких – обов'язкове стажування студентів за фахом та податкові пільги для роботодавців під час співпраці з вишами.

Фактично можна говорити про виконання цією неприбутковою інституцією функцій рекрутингового агентства. Між тим в Україні успішно функціонує мережа Інтернет-агентств із працевлаштування, які на практичному досвіді довели свою ефективність як посередники між роботодавцями і безробітними громадянами. Враховуючи це, риторичним видається питання про доцільність витрачання значних коштів на функціонування структури Державної служби зайнятості, якщо її функції можуть виконувати ринкові структури. Виходом із цієї ситуації є проведення кардинальної реформи цієї служби, позбавлення її від функцій, які можуть успішно здійснюватися ринком, та концентрація уваги на найважливіших завданнях – обліку безробітних громадян та прогнозуванні ринку праці для визначення найбільш затребуваних професій і, відповідно, взаємодії з навчальними закладами для коригування масштабів підготовки тих чи інших фахівців; виплати матеріального забезпечення безробітним. За цією структурою доцільно також закріпити функцію координації діяльності мережі рекрутингових агентств для якнайповнішого охоплення безробітних пошуком можливих вакансій для працевлаштування. Для цього доцільно на законодавчому рівні закріпити норму про передачу баз даних безробітних осіб рекрутинговим агентствам та обмеження сфери повноважень Державної служби зайнятості контрольно-наглядовими функціями.

Висновки. У сучасних умовах соціальне страхування виступає важливим складником фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, який забезпечує захист матеріальних інтересів населення у разі реалізації соціальних ризиків. Переваги соціального страхування полягають у тому, що воно вдало поєднує фундаментальні принципи побудови цивілізованого суспільства: особисту відповідальність людини за рівень власного добробуту та колективну взаємодопомогу членів суспільства при реалізації соціальних ризиків. Більше того, соціальне страхування дає змогу не тільки компенсувати втрату доходу від настання несприятливих подій, а й усунути причину цієї втрати. Воно також володіє вагомим мотиваційно-виховним потенціалом, адже залежність між страховими платежами і виплатами спонукає населення до активізації трудової діяльності, інтелектуального та духовно-культурного вдосконалення.

Незважаючи на вагомі переваги соціального страхування, практика його організації в Україні позначена численними недоліками. Її характерними ознаками є права не врегульованість питань реформування системи органів управління соціальним страхуванням, закріплення за ними значного переліку функціональних повноважень, нарощування адміністративних витрат.

Подальшими дослідженнями у цьому напрямі мають стати питання розроблення методології та методичного забезпечення оцінювання впливу соціального страхування на рівень суспільного добробуту, а також проблеми оптимізації функціональних повноважень органів управління системою соціального страхування.

Список використаних джерел:

1. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : [монографія] / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, О.В. Петрушка [та ін.] ; за ред. О.П. Кириленко, Б.С. Малиняка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 350 с.
2. Сторонянська І.З. Фінансовий механізм соціального страхування з тимчасової втрати працездатності : [монографія] / І.З. Сторонянська, А.О. Вікнянська. – Львів : ІРД, 2014. – 192 с.
3. Серватинська І.М. Фінансове забезпечення функціонування державних фондів соціального страхування : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / І.М. Серватинська ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – 282 с.
4. Петрушка О.В. Державне пенсійне страхування в умовах реформування пенсійної системи України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / О.В. Петрушка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 249 с.
5. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии / М.И. Туган-Барановский. – СПб. : Слово, 1909. – 771 с.
6. Соціальне страхування : [підручник] / За ред. О.Л. Кириленко та В.С. Толуб'яка. – Тернопіль : Економічна думка, 2016. – 516 с.
7. Внукова Н. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс : [навч. посіб.] / Н. Внукова, Н. Кузьминчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 412 с.
8. Тропіна В.Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства / В.Б. Тропіна. – К. : НДФІ, 2008. – 368 с.

Горин В. П.

Тернопольский национальный экономический университет

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК ФОРМА ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ

Резюме

В статье освещены теоретические основы социального страхования как формы финансового обеспечения общественного благосостояния. В частности, раскрыта сущность и указано на общественное назначение социального страхования, заключающееся в обеспечении стабильности уровня благосостояния граждан при реализации социальных рисков. Охарактеризованы проблемы организации системы социального страхования в Украине, предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: социальное страхование, общественное благосостояние, страховой риск, фонды социального страхования, административные расходы.

Horun V. P.

Ternopil National Economic University

SOCIAL INSURANCE AS A FORM OF PUBLIC WELFARE FINANCIAL PROVIDING: THEORETICAL ASPECTS AND PROBLEMS OF ORGANIZATION

Summary

The theoretical aspects of social insurance as a form of public welfare financial providing are examined in the article. In particular, the essence of social insurance is considered and its public purpose, which is to ensure the stability of the public welfare in the condition of social risks implementation, is outlined. The problems of the social insurance system in Ukraine are characterized and possible ways of their solving are suggested.

Keywords: social insurance, public welfare, social risk, social security funds, administrative costs.